

EWA DĄBROWA
URSZULA MARKOWSKA-MANISTA

Przygotowanie nauczycieli i pedagogów w zakresie edukacji międzykulturowej – prezentacja projektu badawczego¹

Streszczenie: Artykuł stanowi prezentację projektu badawczego mającego na celu diagnozę przygotowania polskich nauczycieli i pedagogów (pracujących na różnych etapach kształcenia formalnego) w zakresie edukacji międzykulturowej. Podjęta w projekcie problematyka stanowi odpowiedź na zmiany zachodzące we współczesnym świecie (w tym – na szczególnie wyrazistą w ostatnich latach – intensyfikację ruchów migracyjnych), które wymagają od nauczycieli wiedzy merytorycznej i metodycznej do pracy w zróżnicowanej kulturowo klasie/szkole i wielokulturowym społeczeństwie. Podstawę warsztatu metodologicznego stanowi zbiór autorskich narzędzi – kwestionariusz ankiety i skale pomiarowe, stworzone w efekcie wcześniejszych poszukiwań badawczych i zaadoptowane informatycznie do realizacji badań ogólnopolskich i międzynarodowych.

Słowa kluczowe: diagnoza przygotowania zawodowego nauczycieli, edukacja międzykulturowa, kompetencje zawodowe nauczyciela, nauczyciel w edukacji międzykulturowej, badania międzykulturowe

Wprowadzenie

Niniejszy tekst stanowi prezentację projektu badawczego mającego na celu diagnozę przygotowania nauczycieli i pedagogów w zakresie edukacji międzykulturowej² w Polsce. Edukacja międzykulturowa rozumiana jako „(...)

¹ Projekt finansowany ze środków na badania statutowe w Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie nr: BSTP 4/15-I.

² Autorki projektu przygotowywały już we wcześniejszych latach diagnozę dotyczącą pracy z uczniem cudzoziemskich w wybranych krajach UE dla Biura Edukacji miasta stołecznego Warszawy oraz materiały edukacyjne do pracy z uczniami cudzoziemskimi w polskiej szkole. Niniejsze badania pozwalają na kontynuację tego typu działań.

proces oświatowo-wychowawczy ukierunkowany na rozumienie odmienności kulturowych oraz przygotowanie do interakcji dialogowych z przedstawicielami innych kultur” (Markowska, 1990, s. 111), od prawie trzech dekad obecna jest w dyskursie naukowym i społecznym³. Mimo to wciąż wydaje się być niewyrazista w praktyce polskich szkół. Stan ten wiąże się przede wszystkim z czynnikami pozaedukacyjnymi, do których należy zaliczyć: niewielkie zróżnicowanie kulturowe i narodowościowe polskiego społeczeństwa, polaryzację życia społecznego i politycznego na obszarach miejskich i obszarach wiejskich oraz w poszczególnych regionach i województwach Polski, rozwój ruchów populistycznych i nacjonalistycznych (w tym skrajnych). Sankcjonuje on przekonanie o braku potrzeby podejmowania działań zorientowanych na kształtowanie postaw otwartości i współpracy, dialog międzykulturowy i międzyreligijny, wspólne rozwiązywanie problemów i osiągnięcie porozumienia; które nie jest bez znaczenia dla środowiska szkolnego. Warto jednak zauważyć, że mimo monokulturowej orientacji w środowisku szkolnym, z inicjatywy osób zatrudnionych w placówkach oświatowych podejmowane są działania z zakresu edukacji dla różnorodności i edukacji międzykulturowej. Stanowią one pewien element programu kształcenia oraz programu wychowania tak w szkołach homogenicznych kulturowo, jak i tych, w których obecni są uczniowie o różnym pochodzeniu kulturowym, narodowym, etnicznym. Działania te, co należy podkreślić, nie są jednak ani obowiązkowe, ani zintegrowane, ani rozplanowane w dłuższej perspektywie czasowej. Rzadko też wpisują się w ogólną koncepcję pracy szkoły i współpracy ze środowiskiem lokalnym. Stąd też zasadne są pytania dotyczące przygotowania polskiej szkoły, a przede wszystkim osób ją tworzących, do budowania międzykulturowego społeczeństwa pluralistycznego – zaangażowanego i odpowiedzialnego, umożliwiającego dzieciom i młodzieży nabywanie kompetencji międzykulturowych. Do formułowania wniosków dotyczących przygotowania szkół w obszarze międzykulturowym mogą skłaniać zdarzenia o charakterze dyskryminacyjnym i przemocowym na tle kulturowym⁴,

³ Mowa tu o instytucjach i organizacjach pozarządowych, które w latach 90. wieku XX zwróciły uwagę na potrzebę edukacji międzykulturowej.

⁴ O wzroście liczby ataków rasistowskich i ksenofobicznych na osoby inne kulturowo jest mowa m.in. w dokumencie Prokuratury Krajowej *Wyciąg ze sprawozdania dotyczącego spraw prowadzonych w 2015 r. w jednostkach organizacyjnych prokuratury z pobudek rasistowskich lub ksenofobicznych*. Dokument dostępny jest na stronie internetowej; <http://www.pk.gov.pl/sprawozdania-i-statystyki/wyciag-ze-sprawozdania-dotyczacego-spraw-prowadzonych-w-2015-r-w-jednostkach-organizacyjnych>

odnotowywane w środowisku szkolnym (i poza nim), których liczba wzrasta, adekwatnie do intensywności ruchów migracyjnych w Europie oraz retoryki antymigracyjnej i nacjonalistycznej (Majmurek, 2016).

Regulacje dotyczące kwestii edukacji, obowiązujące w Unii Europejskiej⁵ wskazują, że edukacja dla różnorodności, a w szczególności edukacja międzykulturowa, zajmuje ważne miejsce w przygotowaniu młodego pokolenia do życia we współczesnym różnorodnym świecie (Rada Europy, 2014). Praktyka dnia codziennego, zdaje się rozmijać z wykładnią i wizją europejskiej wspólnoty, gdyż edukacja międzykulturowa marginalnie realizowana jest m.in. w polskiej szkole oraz przygotowaniu nauczycieli i w niewielkim stopniu wpływa na kształtowanie postaw dialogu, współpracy, otwartości, szacunku, tj. tych postaw, które warunkują rozwój społeczeństwa wielokulturowego. Bez wątplenia pierwszym z zasadniczych warunków zaistnienia i skutecznego wdrażania edukacji międzykulturowej w systemie edukacji formalnej jest polityczne przyzwolenie na tego typu edukację i na międzykulturowe otwarcie szkoły (Januszewska i Markowska-Manista, 2017) w narodowej polityce edukacyjnej. Po drugie, przygotowanie nauczycieli i pedagogów do pracy dydaktycznej i wychowawczej w klasie wielokulturowej powinno wiązać się z kształtowaniem postaw i zmianą nastawienia wobec osób o różnym pochodzeniu kulturowym i narodowym. Owo wielowymiarowe przygotowanie powinno być zorientowane nie tylko na wyposażenie nauczycieli w wiedzę odnoszącą się do aktualnych informacji o świecie i zachodzących w nim procesach, ale również na kształtowanie i zmianę mentalności, budowanie wrażliwości społecznej, rozwój kompetencji międzykulturowych oraz kształtowanie postawy zaangażowania w rozwiązywanie problemów wynikających z życia w wielokulturowych społecznościach i państwach.

-prokuratury-z-pobudek-rasistowskich-lub-ksenofobicznych.html#.V0Ds__mLRdg. (17.07.2016) Obecność owych ataków w przestrzeni szkoły została opisana m.in. w: M. Chustecka, E. Kielak, M. Rawłuszko. 2016. *Edukacja antydyskryminacyjna Ostatni dzwonek! O deficytach systemu edukacji formalnej w obszarze przeciwdziałania dyskryminacji i przemocy motywowanej uprzedzeniami. Raport z badań*. Warszawa: Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej.

⁵ Jako przykład: *Declaration on Intercultural dialogue and conflict prevention*, Conference of the European Ministers of Culture, 20–22 October 2003, Opatija, Croatia; *Declaration by the European Ministers of Education on intercultural education in the new European context*, meeting on the occasion of the 21st session of the Standing Conference in Athens, from 10 to 12 November 2003; *Dialogue between Peoples and Cultures: Actors in the Dialogue*, conference, Directorate General for Education and Culture – Jean Monnet Project, Brussels on 24–25 May 2004.

W tej perspektywie niezbędne jest poszukiwanie nowych rozwiązań, strategii oświatowych i wypracowanie form edukacji, opartych o kompetentnie przygotowanych do realizacji zadań zawodowych nauczycieli, które – w swoich założeniach – brałyby pod uwagę fakt zróżnicowania społeczeństw pod względem etnicznym, kulturowym, językowym, religijnym i wartości oraz możliwe – w tej perspektywie – wyzwania wpisujące się w koncepcję mieszania, przenikania i hybrydyzacji w procesie komunikowania się między kulturami a więc „życie w kulturowo różnych kontekstach” (Romanowska, 2013, s. 150).

Nauczyciel w wielokulturowym społeczeństwie – z racji pełnionych funkcji, wpływu wywieranego na uczniów i siły edukacyjnego przekazu w jawnym i ukrytym programie szkoły – jest kluczowym elementem w procesie budowania kapitału społeczno-kulturowego i dokonywania zmian społecznych (Markowska-Manista i Niedźwiedzka-Wardak, 2014). Jego rola i oddziaływanie wiąże się również z utrwalaniem stereotypów, bądź ich przełamywaniem i przeciwdziałaniem społecznym i kulturowym nierównościami. Na istotną rolę nauczyciela zwraca uwagę m.in. Komisja Europejska, zaznaczając, że „wiedza, umiejętności i zaangażowanie nauczycieli, a także jakość zarządzania szkołami, są najważniejszymi czynnikami przyczyniającymi się do osiągnięcia wysokiej jakości wyników edukacyjnych” (European Commission, 2013, s. 8). W tej perspektywie ważne jest, aby osoby podejmujące zatrudnienie jako nauczyciele i kadra zarządzająca szkołami była możliwie najlepiej przygotowana do realizacji podstawowych zadań. Wraz ze wzrostem roli nauczyciela, zwiększają się także wymagania związane z jego aktywnością zawodową. Proces ten obserwujemy w kontekście wyzwań charakterystycznych dla społeczeństw wielokulturowych, w tym w odniesieniu do naruszeń stabilizacji społecznej, powodowanych napięciami i konfliktami kulturowymi w społeczeństwach europejskich i pozaeuropejskich. W zróżnicowanych społeczno-politycznych i kulturowych kontekstach rewizji wymaga dotychczasowe przygotowanie zawodowe nauczycieli i związane z tym kompetencje (Bolten, 2007).

Współcześnie nie tylko istotny jest wysoki poziom profesjonalizmu, ale także kompetencje społeczne i kompetencje strategiczne, jak znajomość języków, wiedza kulturowa, umiejętność rozwiązywania problemów. Wagę owego przygotowania potwierdzono w Deklaracji Ateńskiej oraz w licznych dokumentach i opracowaniach Komisji Europejskiej i Rady Europy. W Deklaracji Ateńskiej podkreślono potrzebę wypracowania na poziomie państw narodowych strategii edukacyjnych w zakresie przygotowania nauczycieli do

zarządzania w szkole nowymi sytuacjami związanymi z nierównym traktowaniem dzieci i młodzieży oraz z konfliktami. Zwrócono również uwagę na wspieranie rozwoju kompetencji zawodowych nauczycieli, umożliwiających występowanie (przy okazji realizowanych zadań) w roli moderatora, mediatora, doradcy, partnera i zarządzającego zasobami ludzkimi. (Declaration by the European ministers of education on intercultural education in the new European context, 2003) W dokumencie *Supporting teacher competence development for better learning outcomes* (2003) członkowie Komisji Europejskiej podkreślili rolę wiedzy merytorycznej w skutecznym nauczaniu osób w środowisku zróżnicowanym, międzykulturowym i włączającym. Ferenc Arato, Pascale Mompoin-Gaillard i Josef Huber, wskazując na konieczność wzmacniania roli nauczyciela oraz poszerzenie obszaru realizowanych przez niego zadań, sformułowali *Koncepcję rozwoju kompetencji* opartą na założeniu wielowymiarowego rozwoju: emocjonalnego, poznawczego, pragmatycznego. Zdaniem autorów, budowanie kompetencji międzykulturowych i ich wzmacnianie polega na:

- rozwijaniu świadomości, wrażliwości i empatii w wielokulturowym świecie,
- pogłębianiu wiedzy w zakresie problematyki międzykulturowej,
- rozwijaniu praktyki międzykulturowej,
- rozwoju współpracy w zakresie i na rzecz międzykulturowości (Brotto, Huber, Karwacka-Vögele, Neuner, Ruffino, 2014).

W tej perspektywie nauczyciel jest nie tylko uczestnikiem, ale i współtwórcą świata międzykulturowego, mentorem, mistrzem i przewodnikiem w niejednorodnej i zmiennej rzeczywistości społecznej i kulturowej. Jego działania, wpisujące się w aktywność edukacyjno-wychowawczą szkoły, tym samym powinny sprzyjać rozwijaniu umiejętności społecznych uczniów, ich kluczowych kompetencji⁶ i kształtowaniu aktywnych postaw obywatelskich, w szczególności postaw dążących do konstruowania płaszczyzn porozumienia i dialogu. Należy tu podkreślić równie mocno umiejętności komunikowania się i współpracy, prowadzące do wykształcenia międzykulturowych kompetencji oraz „umiejętności życia w globalnym świecie pełnym kontrastów – w którym nasze pochodzenie, wiek, płeć i status społeczny kształtują odmienny pogląd na świat” (Koszyńska, 2006, s. 10).

⁶ Do kompetencji kluczowych zaliczamy te kompetencje, których osoby potrzebują do samorealizacji i osobistego rozwoju, bycia aktywnymi obywatelami, do integracji społecznej i otrzymania zatrudnienia. Owe kompetencje to również połączenie wiedzy, umiejętności i postaw odpowiednich do sytuacji.

Zmiana nastawień, przełamywanie barier oraz proces otwierania się społeczeństwa na osoby o różnym pochodzeniu kulturowym wymaga ukształtowania postaw prospołecznych dzieci, młodzieży i dorosłych (w tym kadry pedagogicznej) i nabywania kompetencji międzykulturowych. Procesy te mają szansę zaistnienia dzięki wszechstronnemu wsparciu przygotowanej na wielokulturowość szkoły, która – dysponując wykwalifikowanymi w zakresie pracy w różnorodnej klasie szkolnej nauczycielami i wyposażona w materiały dydaktyczne oraz programy edukacyjne uwzględniające specyfikę kulturowych i narodowych różnic – może stać się pośrednikiem na drodze kreowania społecznego dialogu międzykulturowego. Drugim istotnym aspektem dla wprowadzania zmian są kompetencje nauczycieli, które będą wyznaczały jakość pracy z uczniami z różnym kontekstem kulturowym i doświadczeniem migracyjnym.

Zaznaczyć należy, że kompetencje międzykulturowe decydują o adaptacji do nowych i zmiennych warunków kulturowych, o pokojowym wchodzeniu w relacje interpersonalne z osobami o innym pochodzeniu kulturowym oraz predysponują do konstruktywnego rozwiązywania napięć i konfliktów o podłożu kulturowym. Kompetencje pedagogów i nauczycieli w zakresie edukacji międzykulturowej stanowią tym samym kluczowy element komunikacji, pracy wychowawczej i edukacyjnej w wielokulturowym społeczeństwie. W przypadku pracy z młodzieżą mogą wyznaczać:

- realizację treści wielokulturowych w jednorodnych kulturowo grupach uczniów w środowiskach homo – i heterogenicznych kulturowo,
- realizację celów i zadań dydaktycznych oraz wychowawczych w grupach uczniów zróżnicowanych kulturowo, np. z udziałem młodzieży uchodźczej, cudzoziemskiej, młodzieży przynależącej do mniejszości narodowych czy etnicznych.

Kompetencje te nabierają szczególnego znaczenia w kontekście zachodzących obecnie w Europie zjawisk i procesów związanych z rezultatami „kryzysu migracyjnego” oraz podjętej w ostatnim czasie w Polsce próby redefinicji wymagań w obszarze przygotowania zawodowego nauczycieli i pedagogów do pracy z uczniami o specjalnych potrzebach edukacyjnych. Fakt ten rodzi pytania o realne przygotowanie nauczycieli do pracy z uczniami o zróżnicowanym pochodzeniu kulturowym oraz o ich gotowość do uczestnictwa w budowaniu i rozwijaniu społeczeństw wielokulturowych w duchu wzajemnego poszanowania, dialogu i współpracy.

Doświadczenia polskich pedagogów i nauczycieli w wielokulturowej pracy z uczniami różnią się od doświadczeń nauczycieli z Europy Zachodniej czy

Skandynawii. Uzależnione są od szeregu czynników i uwarunkowań. Wśród nich wymienić należy:

- specyfikę, typ oraz wielkość szkoły,
- specyfikę kulturową, demograficzną i ekonomiczno-społeczną regionu i miejscowości w której znajduje się szkoła,
- zróżnicowane kulturowe mieszkańców danej miejscowości i ich statusów społecznych,
- aktywność (bądź bierność) szkoły w zakresie współpracy międzynarodowej,
- otwartość bądź zamknięcie kadry nauczycielskiej na teoretyczne i praktyczne aktywności wielokulturowe w wymiarze lokalnym i globalnym,
- możliwość i chęć (bądź ich brak) kadry szkolnej w zakresie nabywania wiedzy i umiejętności dotyczących kulturowej różnorodności.

Przygotowanie nauczycieli i pedagogów do edukacji międzykulturowej

Wśród dotychczasowych przedsięwzięć dotyczących praktyk międzykulturowych w szkole zwraca uwagę brak rzetelnej diagnozy potrzeb nauczycieli oraz jej wykorzystania do projektowania stosownych rozwiązań edukacyjnych. Dostępne raporty przygotowane na zlecenie organizacji międzynarodowych m.in. UMHCR i stowarzyszeń zajmujących się diagnozą potrzeb i wsparciem uchodźców oraz migrantów dotyczą przede wszystkim dzieci uchodźczych (Jasiakiewicz, Klaus, 2006) i koncentrują się na opisie ich sytuacji. Rzadko uwzględniają pogłębioną diagnozę kontekstów, specyfiki środowiska szkoły i przygotowania oraz potrzeb nauczycieli w zróżnicowanej kulturowo i narodowościowo klasie szkolnej. Wydaje się też, jak akcentują Katarzyna Gmaj i Krystyna Iglicka, „(...) że obecność uczniów cudzoziemskich w szkole wciąż uważana jest za wyzwanie przyszłości” (Gmaj, Iglicka, 2010). Stąd nowe wyzwania i zawodowe potrzeby nauczycieli, jak również ich akademickie przygotowanie i doskonalenie do pracy w klasie wielokulturowej odkładane są na plan dalszy. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na dwie inicjatywy badawcze. Pierwszą – Krystyny Błęszyńskiej (2016) – poświęconą sytuacji dzieciom pochodzącym z innych państw w polskich szkołach, z której wynika, że wśród nauczycieli wzrasta poczucie bezradności i poczucia niekompetencji, a jednocześnie świadomość potrzeby budowania szkoły adekwatnej do zachodzących zmian. W konkluzjach raportu zwrócono uwagę na konieczność przygotowania nauczycieli, szczególnie w zakresie szeroko

rozumianej wiedzy o kulturze, diagnozowania potrzeb uczniów i nauki języka polskiego jako drugiego w polskich szkołach do których uczęszczają uczniowie cudzoziemscy.

Drugą inicjatywą, były badania *Diagnoza potrzeb edukatorów w zakresie edukacji wielo – i międzykulturowej*⁷, zorientowane na opis przygotowania i potrzeb nauczycieli do pracy w zróżnicowanym kulturowo środowisku w ramach projektu badawczego zrealizowanego w latach 2008–2009 w szkołach gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych wszystkich typów w województwie mazowieckim (w tym również w Warszawie). Przeprowadzona w województwie mazowieckim diagnoza potrzeb nauczycieli w zakresie edukacji wielo – i międzykulturowej stanowiła próbę wyjścia naprzeciw wyzwaniom, które stoją przed polską szkołą i osobami w niej pracującymi. W jej obrębie została dokonana: ocena przygotowania nauczycieli do pracy w zakresie edukacji wielo – i międzykulturowej; ocena dostępnych możliwości; opis potrzeb nauczycieli w obszarze merytorycznym, metodycznym i organizacyjnym w zakresie pracy z osobami innymi kulturowo; identyfikacja przyszłych potrzeb w tym zakresie; określenie czynników determinujących potrzeby. Zgromadzony materiał badawczy pozwolił ustalić raczej średni (47%) i niski (26%) poziom przygotowania nauczycieli do pracy w szkole w zakresie edukacji wielo – i międzykulturowej. Ponad 68% badanych uważała, że w pracy zawodowej potrzebuje dodatkowego przygotowania. Jednocześnie niemal trzy czwarte nauczycieli (74,6%) deklarowała zainteresowanie poszerzaniem wiedzy oraz zdobywaniem wiedzy i umiejętności przygotowujących do pracy w świecie wielokulturowym. Nauczyciele zainteresowani są szkoleniami (43,5%), warsztatami (320 osób, co stanowiło 52,9% badanych), konferencjami (30,6%) oraz lekcjami otwartymi (24,1%). Dodatkowo nauczyciele wskazywali zainteresowanie uczestnictwem w wizytach studyjnych i spotkania z reprezentantami grup mniejszościowych. W niewielkim stopniu nauczyciele zainteresowani byli poznawaniem doświadczeń innych krajów w zakresie wielokulturowości, które mogłyby być wartościowe w projektowaniu rozwiązań dla Polski. Przygotowanie – jak podkreślali nauczyciele – powinno koncentrować się na rozwiązywaniu problemów wychowawczych, w tym konfliktów powstających na tle kulturowym. W obszarze budowania wiedzy nauczyciele wykazywali zainteresowanie tematyką potencjalnych problemów

⁷ Badania statutowe zrealizowane w zespole badawczym: E. Dąbrowa, A. Łagocka, U. Markowska-Manista w ramach grantu Akademii Pedagogiki Specjalnej nr 6/II/2007.

w pracy z uczniem odmiennym kulturowo i możliwości uzyskania wsparcia w trudnych wychowawczo i dydaktycznie sytuacjach. Nauczyciele zgodnie wskazywali na ważność problematyki z zakresu edukacji wielo – i międzykulturowej w środowisku szkolnym.

Z naszych badań wynika, że poziom przygotowania nauczycieli do pracy w zakresie edukacji wielo – i międzykulturowej koreluje z etapem nauczania i typem szkoły. Najlepiej przygotowani są nauczyciele szkół gimnazjalnych i liceów ogólnokształcących. Badania odsłoniły również rozbieżności w zakresie doświadczeń oraz wiedzy w pracy z uczniami o innym pochodzeniu kulturowym nauczycieli zatrudnionych w Warszawie oraz nauczycieli pracujących w szkołach usytuowanych poza Warszawą (tak w większych miejscowościach, jak: Radom, Ciechanów itd., jak i w małych w miejscowościach).

Dodatkowo warto przywołać badania Barbary Dobrowolskiej (2015), poświęcone ustaleniu związków między postawami nauczycieli wobec edukacji międzykulturowej a kulturą szkoły⁸. Z badań Dobrowolskiej wynika, że nauczyciele prezentują głównie postawy zachowawcze (szczególnie w środowisku wiejskim). W podejmowaniu działań na rzecz ucznia innego kulturowo oraz kształtowania szeroko rozumianej postawy otwartości nie wykorzystują posiadanej wiedzy i umiejętności. Poziom świadomości w zakresie edukacji międzykulturowej, jak wynika z badań, wyznaczany jest rodzajem nauczanego przedmiotu oraz programem nauczania.

Zaprezentowane powyżej badania wymagają aktualizacji, że względu na zmianę warunków edukacyjnych, społecznych i dynamikę migracji oraz mobilności w Europie. Wśród kluczowych zagadnień stanowiących tło badawcze związane z przygotowaniem nauczycieli i pedagogów do realizacji edukacji międzykulturowej w środowisku szkoły na uwagę zasługują:

- problematyczne losy edukacji międzykulturowej w Polsce w ostatnich latach, które związane są ze zmianami, jakie dokonały się na poziomie legislacji, a w konsekwencji z nowymi możliwościami w praktyce szkolnej⁹,

⁸ Podobny charakter miały badania naukowe Doroty Misiejuk przeprowadzone w 2002 roku wśród podlaskich nauczycieli, którzy mieli w swoich klasach uczniów innego wyznania lub pochodzenia etnicznego. Źródło: E. Czykwin, D. Misiejuk: *Dwujęzyczność i dwukulturowość*. Białystok 2001, Trans Humana; oraz badania przeprowadzone wśród nauczycieli na Śląsku w projekcie: *InterEOL – Edukacja interkulturowa OnLine. Podręcznik*. Gliwice, listopad 2006, Socrates Comenius: http://www.edunews.pl/images/pdf/podrecznik_intereol.pdf (17.12.2017).

⁹ Mowa tu m.in. o rozporządzeniu w sprawie kształcenia osób nie posiadających

- intensyfikacja w krajach Unii Europejskiej ruchów migracyjnych (szczególnie z krajów Bliskiego Wschodu i Europy Wschodniej) i dyskusje o kierunkach polityki migracyjnej i integracyjnej,
- nasilenie nastrojów antymigranckich, ksenofobii, nacjonalizmu i radykalizacji jednostek i grup w różnych częściach kontynentu europejskiego.

Należy zauważyć, że ważne byłyby badania wskazujące kierunki przygotowania nauczycieli i wychowawców do pracy w zróżnicowanym kulturowo społeczeństwie, osadzone w koncepcjach kształcenia i doskonalenia zawodowego.

Kształcenie nauczycieli w zakresie przygotowania do realizacji edukacji międzykulturowej nie jest w Polsce sformalizowane (pomimo, że wymiar międzykulturowy zawarty jest w treściach zgodnych z reformą systemu edukacji i najnowszymi zarządzeniami resortu) i dokonuje się zazwyczaj za pomocą treści realizowanych w programie studiów pedagogicznych oraz w ramach szkoleń, kursów i treningów organizacji pozarządowych, centrów doskonalenia nauczycieli oraz innych podmiotów. W formalnym wymiarze kształcenia akademickiego nauczyciele nie są dostatecznie przygotowywani w zakresie kompetencji komunikacji międzynarodowej dotyczącej nie tylko różnic w zakresie języka, ale również obyczajów, sposobów zachowania się, różnic światopoglądowych i innych charakterystycznych cech dla danej kultury – stąd szereg problemów i wyzwań, przed jakimi stają realizując zajęcia w klasie szkolnej, w której pojawia się uczeń „odmienny” kulturowo.

Podstawowe założenia projektu

Prezentowany w artykule projekt badawczy wpisuje się w zapisy zawarte w Deklaracji europejskich ministrów edukacji na temat edukacji międzykulturowej w nowym kontekście europejskim z dn. 10–12.11.2003 r., Rezolucji Parlamentu Europejskiego z dnia 2 kwietnia 2009 r. w sprawie kształcenia

obywatelstwa polskiego oraz reemigrantów. Na podstawie *Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 sierpnia 2017 r. w sprawie kształcenia osób niebędących obywatelami polskimi oraz osób będących obywatelami polskimi, które pobierały naukę w szkołach funkcjonujących w systemach oświaty innych państw*, poz. 1655. W efekcie podjęto szereg działań na rzecz wspierania uczniów z – różnymi niż polskie – doświadczeniami kulturowymi, inicjowane przez szkoły, organizacje pozarządowe, czy jednostki samorządowe, jak Biuro Edukacji m. st. Warszawy.

dzieci imigrantów¹⁰, Rezolucji Rady Unii Europejskiej z dnia 26 listopada 2009 roku. W dokumentach tych zwraca się uwagę, m.in. na organizowanie szkoleń specjalistycznych przygotowujących do pracy w warunkach różnorodności językowej i kulturowej. Potrzebę specjalistycznego przygotowania kadry pedagogicznej można dostrzec w polskiej szkole od kilku lat. Z dokumentu *Raport z diagnozy potrzeb w zakresie doskonalenia zawodowego nauczycieli w województwie mazowieckim* (2007) wynika, że młodzi nauczyciele mają trudności z diagnozowaniem i rozwiązywaniem problemów wychowawczych, radzeniem sobie z zespołem klasowym w sytuacji braku dyscypliny na zajęciach, adekwatnym reagowaniem w nagłych sytuacjach.

Z uwagi na nasilenie się wewnętrznych i zewnętrznych migracji i związane z tymi procesami zmiany dotyczące szkoleń i nauczycieli w 2015 roku został rozpoczęty kolejny pilotażowy projekt badawczy: *Przygotowanie nauczycieli i pedagogów w zakresie edukacji międzykulturowej*, którego ramy teoretyczne i metodologiczne prezentujemy w niniejszym artykule. Projekt ma na celu zbadanie przygotowania nauczycieli do pracy z uczniami o różnym pochodzeniu kulturowym na różnych poziomach edukacyjnych w polskiej szkole w sytuacji nasilającego się doświadczenia migracyjnego.

Przygotowanie zawodowe nauczycieli do pracy z uczniami ze zróżnicowanym kontekstem kulturowym w świecie intensywnych przemian społeczno-kulturowych i związanych z tym wyzwań rozpatrywane jest przez pryzmat kompetencji obejmujących tak wiedzę, umiejętności, jak i sprawności. Kompetencje te stanowią warunek przygotowania uczniów do budowania pokojowego, demokratycznego społeczeństwa opartego na różnorodności i tworzenia szkoły wolnej od nierówności, mowy nienawiści i praktyk wykluczenia. Celem naukowym projektu jest określenie poziomu przygotowania nauczycieli do realizacji zadań z zakresu edukacji międzykulturowej w polskiej szkole. Obejmuje ono:

¹⁰ Rezolucja ta nawiązuje do zapisów zawartych z zielonej księdze Komisji z dnia 3 lipca 2008 r. zatytułowanej *Migracja i mobilność: wyzwania i szanse dla wspólnotowych systemów* edukacyjnych COM(2008)0423. W księdze podkreślono nierówny dostęp do edukacji dzieci migrantów, niższy poziom osiągnięć uczniowskich, które zostały zidentyfikowane podczas badań OECD PISA, wyższy wskaźnik przeżywalności kształcenia. Jednocześnie dostrzeżono pozytywne działania podjęte na poziomie narodowym i/lub lokalnym w poszczególnych krajach: naukę miejscowego języka i języka ojczystego, zapewnienie dodatkowego wsparcia, rozwój edukacji przedszkolnej, edukacji drugiej szansy, edukacji dorosłych oraz edukacji zintegrowanej, wreszcie upowszechnianie „szkół magnesów”.

- określenie poziomu wiedzy nauczycieli dotyczących edukacji międzykulturowej,
- określenie znajomości warsztatu do pracy ‘w’ i ‘na’ rzecz wielokulturowego społeczeństwa w tym pracy z uczniami reprezentującymi różne pochodzenie kulturowe,
- określenie doświadczeń nauczycieli z różnorodnością kulturową,
- określenie nastawienia nauczycieli wobec odmienności kulturowej uczniów.

Na poziomie celów szczegółowych przyjęto:

- poszerzenie dotychczasowej wiedzy dotyczącej realizacji przez nauczycieli nauczania międzykulturowego w szkole,
- identyfikację trudności związanych z przygotowaniem do nauczania międzykulturowego,
- określenie oczekiwań związanych z przygotowaniem do nauczania międzykulturowego i pracy z uczniem wielokulturowym w polskiej szkole.

Ze względu na pilotażowy charakter projektu wnioski sformułowane na tym etapie będą pomocne do dalszych poszukiwań – o charakterze empirycznym i praktycznym – w niniejszym obszarze.

Przyjętą metodą badań jest sondaż diagnostyczny, w ramach którego opracowano dwa narzędzia badawcze¹¹:

- kwestionariusz ankiety *Przygotowanie nauczycieli i pedagogów do pracy w zakresie edukacji międzykulturowej*,
- arkusz skali *Kompetencji międzykulturowych* składający się z dwóch części: *Kompetencji międzykulturowych* i *Kompetencji międzykulturowych w nauczaniu*.

Kwestionariusz ankiety składa się z 49 pytań dotyczących: doświadczeń kulturowych nauczycieli, stanu wiedzy o edukacji międzykulturowej, miejsca tematyki o „Innym/Innych” w szkołach, treści nauczania, metod pracy oraz potrzeb w zakresie przygotowania do edukacji międzykulturowej.

Arkusz *Kompetencji międzykulturowych* obejmuje 18 twierdzeń opisanych w skali w zakresie 1–6, a arkusz skali *Kompetencje międzykulturowe w nauczaniu* – 41 twierdzeń. Pierwszy arkusz poświęcony jest ogólnym kompetencjom międzykulturowym, jak znajomość języków obcych, czy umiejętność rozwiązywanie konfliktów (w tym o charakterze kulturowych), drugi

¹¹ Narzędzia zostały przygotowane w ramach wcześniejszych projektów badawczych autorek realizowanych w ramach badań statutowych Akademii Pedagogiki Specjalnej (dr Ewy Dąbrowy i dr Urszuli Markowskiej-Manista). Następnie zostały zaadoptowane informatycznie, co umożliwia realizację badań przez Internet.

– dotyczących posługiwania się kompetencjami międzykulturowymi w pracy z uczniami. Narzędzia zostały stworzone w efekcie ustaleń badawczych we wcześniejszych zrealizowanych projektach.

Wymienione powyżej narzędzia zaadoptowano informatycznie i umieszczono w Internecie, co stwarza możliwość dotarcia do większej grupy respondentek i respondentów. Przesłanie wypełnionych narzędzi odbywa się na podstawie generowanego kodu. Adres, pod którym są dostępne narzędzia, generowany jest z uwzględnieniem numeru badania¹². Zróżnicowanie narzędzi pozwoliło wielowymiarowo zdefiniować przygotowanie nauczycieli: na poziomie wiedzy, umiejętności i nastawień. Tym samym umożliwi nie tylko diagnozę stanu, ale przede wszystkim pozwoli sformułować zalecenia dotyczące przygotowania realizowane wśród nauczycieli i nauczycielek w różnym wieku i z różnym stażem, zatrudnionych na różnych etapach edukacyjnych w placówkach zlokalizowanych na terenie woj. mazowieckiego (głównie w Warszawie). Zgodnie z założeniami będą one realizowane zarówno w szkołach, które deklarują, że nie uczęszczają do nich uczniowie z innych kultur i narodowości niż polska, jak i w placówkach, ze stosunkowo liczną grupą uczniów z mniejszości kulturowych. W badaniu przewidziano udział szkół ogólnodostępnych, z oddziałami integracyjnymi i z oddziałami dwujęzycznymi. Badania uzyskały rekomendacje Biura Edukacji m.st. Warszawy (2016), które realizuje liczne projekty z zakresu edukacji międzykulturowej w środowisku szkolnym z partnerami społecznymi, uczelniami i partnerami zagranicznymi.

Badania stwarzają – ze względu na problematykę (**niezwykle aktualną również w innych krajach europejskich**) i sposób udostępnienia narzędzi (przez Internet) – warunki do realizacji projektów o charakterze międzynarodowym i porównawczym. Co ważne, w przypadku zgromadzenia materiału badawczego, będą mogły znaleźć praktyczne zastosowanie we wsparciu nauczycieli i pedagogów w ich codziennej pracy z uczniami pochodzącymi z nowych mniejszości kulturowych (uchodźców i migrantów) oraz w przygotowaniu przyszłych nauczycieli (studentów kierunków pedagogicznych) do pracy w zróżnicowanym środowisku szkoły. Wyniki badań mogą stać się pomocne w procesie kształtowania warunków dla międzykulturowego otwarcia szkoły (por. Januszewska i Markowska-Manista, 2017, s. 17).

¹² Obecnie narzędzia dostępne są pod adresem: <http://kmn.interlabos.eu/?h=01092016>.

Zakończenie

Projekt *Przygotowanie nauczycieli i pedagogów w zakresie edukacji międzykulturowej* wpisuje się w nurt badań poświęconych przygotowaniu i funkcjonowaniu nauczycieli w środowisku zawodowym, przy czym – ze względu na podejmowaną problematykę i specyfikę badań – osadzony jest na pograniczu pedagogiki społecznej, pedagogiki międzykulturowej, pedeutologii i pedagogiki szkolnej. Jak zauważył Tadeusz Lewowicki (2010), warunkiem pracy nauczyciela jest nieustanne przygotowanie i doskonalenie zawodowe. Projekt umożliwia diagnozę stanu przygotowania nauczycieli, która stanie się podstawą do wypracowania modelu teoretycznego oraz praktycznych rozwiązań zapewniających profesjonalne przygotowanie do pracy w wielokulturowym środowisku.

Bibliografia

- Błeszyńska, K.M. 2010. *Dzieci obcokrajowców w polskich placówkach oświatowych – perspektywa szkoły Raport z badań*. Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji. file:///C:/Users/Ewa/Downloads/dzieci%20obcokrajowcw%20w%20polskich%20placwkach%20owiatowych-perspektywa%20szkoy.%20raport%20z%20bada_1%20(6).pdf (17.06.2016).
- Bolten, J. 2007. *Interkulturelle Kompetenz*. Erfurt: Landeszentrale für politische Bildung Thüringen. https://www.dbthueringen.de/servlets/MCR-FileNodeServlet/dbt_derivate_00020394/interkulturellekompetenz.pdf (8.08.2016).
- Brotto, F., Huber, J., Karwacka-Vögele, K., Neuner, G., Ruffino R. i Teutsch, R. 2014. *Kompetencje międzykulturowe dla wszystkich. Przygotowanie do życia w różnorodnym świecie*. Warszawa: Rada Europy-Ośrodek Rozwoju Edukacji.
- Chustecka, M., Kielak, E. i Rawłuszko, M. 2016. *Edukacja antydyskryminacyjna Ostatni dzwonek! O deficytach systemu edukacji formalnej w obszarze przeciwdziałania dyskryminacji i przemocy motywowanej uprzedzeniami. Raport z badań*. Warszawa: Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej.
- Czykwin, E. i Misiejuk, D. 2002. *Dwujęzyczność i dwukulturowość*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie „Trans Humana”.

- Dobrowolska, B. 2015. *Postawy nauczycieli wobec edukacji międzykulturowej a kultura szkoły. Studium społeczno-pedagogiczne*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- European Commission, 2013. *Supporting teacher competence development for better learning outcomes*. http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/policy/school/doc/teachercomp_en.pdf (17.08.2016).
- Gmaj, K. i Iglicka, K. 2007. *Wyzwania edukacyjne związane z migracjami do Polski. Rekomendacje*. http://www.eliamap.gr/wp-content/uploads/en/2008/05/poland_polish_emilie.pdf (20.10.2010).
- InterEOL – Edukacja interkulturowa OnLine. Podręcznik*. Gliwice, listopad 2006, Socrates Comenius. *InterEOL – Edukacja interkulturowa OnLine, Socrates Comenius* http://www.edunews.pl/images/pdf/podrecznik_interEOL.pdf (17.12.2017)
- Jasiakiewicz, A. i Klaus, W. 2006. *Raport z monitoringu realizacji obowiązku szkolnego przez małoletnich cudzoziemców, przebywających w ośrodkach dla uchodźców*. Warszawa: Stowarzyszenie Interwencji Prawnej.
- Koszyńska, M. 2006. *Edukacja wielokulturowa*. W: M. Bakalarz red. *Przywróćmy Pamięć. Materiały pomocnicze dla nauczycieli*. Warszawa: Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego.
- Lewowicki, T. 2010. *Nauczyciele w warunkach wielokulturowości – trudności i wyznaczniki powodzenia* W: Jasiński Z. red. *Szkoła i nauczyciele wobec problemów edukacji międzykulturowej*. Opole: UO.
- Majmurek, J. 2016. „Pasożyty”, „Ciapaci”, „Chamy”. *Rasizm po polsku*. <https://oko.press/rasizm-po-polsku/> (25.07.2016).
- Markowska, D. 1990. Teoretyczne podstawy edukacji międzykulturowej. *Kwartalnik Pedagogiczny*. 4, ss. 109–117.
- Markowska-Maniśta, U. i Niedźwiedzka-Wardak, A. 2014. *Mniejszości wzbogacające większość. O potencjale uczniów z odmiennym kontekstem kulturowym i możliwościach jego wykorzystania w warunkach wielokulturowości w polskiej szkole*. W: Wilczyńska, A. red. *Młodość na biegunach życia społecznego*. Warszawa: PWN, ss. 120–149.
- Romanowska, J. 2013. *Transkulturowość czy trunkulturacja? O perypetiach pewnego bardzo modnego terminu*. *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ Nauki Humanistyczne*. 1 (6), ss. 143–154.
- Wyciąg ze sprawozdania dotyczącego spraw prowadzonych w 2015 r. w jednostkach organizacyjnych prokuratury z pobudek rasistowskich lub ksenofobicznych*. <http://www.pk.gov.pl/sprawozdania-i-statystyki/wy->

ciag-ze-sprawozdania-dotyczacego-spraw-prowadzonych-w-2015-r-w-jednostkach-organizacyjnych-prokuratury-z-pobudek-rasistowskich-lub-ksenofobicznych.html#.V0Ds__mLRdg. (17.07.2016).

The preparation of teachers and educationalists in the field of intercultural education – a research project presentation

Abstract: The article presents a research project aiming at diagnosis of vocational preparation of Polish educators (working at various levels of formal education) in the field of intercultural education. The issue of the project is a response to the changes in the contemporary world (including a particularly expressive migration growth in last years), which require from teachers subject-matter and methodological knowledge to work in a culturally diverse classroom/school and in the multicultural society.

The basis of the methodological techniques is a set of research instruments – a questionnaire and measurement scales, created as a result of previous explorations and adopted to conduct further national and international researches.

Keywords: diagnosis of teachers preparation, intercultural education, professional competences of teacher, teacher in intercultural education, intercultural researches

Translated by Ewa Dąbrowa and Urszula Markowska-Manista